

Sotilastiedustelijoiden monet elämät

Arvio teoksista

Liene, Timo. *Irtoviiksimies. Erään suomalaisen sotilastiedustelijan elämä.* Kustannus Oy Suomen Mies. 2018. 356 s. ISBN 978-952-9872-72-5.

Kari, Martti J. & Laura Halminen. *Martti J. Kari. Käsikirjoitukset eivät pala.* Docendo. 2024. 431 s. ISBN 978-952-382-784-4.

Ville Häkkinen

Sotilastiedustelu on lähtökohtaisesti salassapitomääräysten alainen ja poliittisestikin arkaluontoinen aihe, jonka historiasta julkista tai akateemista keskustelua on Suomessa käyty vähän. Lähinnä toista maailmansotaa edeltäneen ja sodanaikaisen tiedustelun eri puolia on pystytty viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana perusteellisemmin analysoimaan julkisuuteen tulleiden aineistojen avulla (ks. esim. Lehtonen, Liene & Manninen 2016; Mononen 2023; Panschin 2018; Porvali 2021, 2021, 2024) ja samalla purkamaan aiempaa, muistelmiin ja suoranaisiin legendoihin perustuvaa anekdotaalista kuvaa. Kylmän sodan aikaisesta ja sen jälkeisestä Puolustusvoimien tiedustelusta on edelleen äärimmäisen vähän julkaisuvapaata tietoa, minkä seurauksena esimerkiksi tiedustelupäällikkö Raimo Heiskasen elämäkerta (Suominen 2012) keskittyy enemmän organisaation hallintaan, ulkosuhteiden hoitoon ja sotilasasiamiesdiplomatiaan.

Tämän niukkuuden vuoksi tiedustelun käsitteestä on tullut myös eräänlainen diskursiivinen taakka. Yhtäältä asenne on ollut elitistinen; että asia kuuluu niille, ja vain niille, jotka siihen on vihitty. Toisaalta julkisuudessa käsitys tiedustelusta on ollut suoraan sanoen hämmäinen – legendojen ja fiktion värittämä kuva kaikkivoipaisten vakoiluorganisaatioiden loputtomasta likaisesta pelistä – jotain, josta ei voi eikä kannata keskustella vakavasti. Vasta tiedustelulainsäädäntö, Ukrainan sota ja Suomen Nato-jäsenyys sekä näitä seurannut Puolustusvoimien toiminnan ja viestinnän aktivoituminen ovat tuoneet myös tiedustelun suuren yleisön mielenkiinnon ja edes hitusen avoimemman keskustelun piiriin.

Tässä käsiteltävät teokset ovat merkittäviä juuri siksi, että niiden kirjoittajat ovat itse olleet alan keskeisiä näkijöitä ja tekijöitä. Everstilutnantti Timo Liene (1971–2018)

teki merkittävän osan työurastaan sotilastiedustelun eri tehtävissä. Eversti, työelämäprofessori Martti J. Kari (1960–2023) tuli tunnetuksi paitsi tiedustelun sotilaallisena ja akateemisena asiantuntijana, myös Venäjän toimintakulttuurin ja Ukrainan asian popularisoijana. Karin elämäkerran toinen kirjoittaja Laura Halminen on tietokirjailija ja tutkiva journalisti, joka oli mukana myös turvallisuussalaisuuksien paljastamisesta tuomitussa Helsingin Sanomien Viestikoelaitos-artikkelissa (HS 16.12.2017). Tätä taustaa vasten Halmisen valikoituminen Karin luotetuksi ja teoksen loppuun saattajaksi on oma tarinansa, joka tulee kerrottua kirjan ensimmäisillä sivuilla.

Teokset ovat elämäkertamuotoisia ja rakenteeltaan pitkälti kronologisia. Kumpikin sisältää suorastaan hengästyttävän määrän informaatiota muistelijoiden monivaiheisen elämän ja uran varrelta. Tässä arvioissa keskitytään pääasiassa niihin vaiheisiin, joista kummankin kertojan kaksoisvalotuksella parhaiten avautuu uusia näkökulmia tiedustelun tehtäväkenttään.

Sensatioita kirjoilta on turha odottaa, eikä se ole ollut kirjoittajien tavoitteenakaan. Operatiiviset salaisuudet pysyvät turvassa, mistä kertoo Puolustusvoimien hyväksyntä kirjojen julkaisulle, useiden upseeritoverien Karin elämäkertaa varten luovuttamat omakohtaiset muistot, sekä teosten ammattisotilaiden keskuudessa herättämät lähes varauksettoman positiiviset kommentit. Kirjoissa myös esiintyy runsas joukko politiikan ja Puolustusvoimien henkilöstöä; nimiä, jotka ovat turvallisuuspolitiikkaa seuranneille tulleet tunnetuiksi tavalla tai toisella. Hienovaraisesti muutama operatiivinen tekijä on edelleen jätetty kutsumanimen suojaan.

Silti lukija pääsee näkemään välähdyksiä tiedustelu-upseerin uran mielenkiintoisista hetkistä, kuten silloin, kun Kari valvontalennolla kuunteli reaaliajassa puna-armeijan radioviestintää Viron uudelleenitsenäistymisen hetkellä 20.8.1991, samalla kuin kone oli neuvostoliittolaisen ohjuspatterin tulenjohtotutkan piikillä. Tai silloin, kun Liene käveli afganistanilaiseen moskeijaan rauhoittaakseen tilannetta Muhammed-pilakuvakohun huippuhetkellä 2008. Tämänkaltaisilla välähdyksillä kirjoittajat tekevät selväksi, että tietävät mistä puhuvat.

Erikoismiehet iskevät

Yleisesikunta etsii ja vaalii kaavamaisuudesta poikkeavia, epätavallisia ja epäsovinnaisia upseereita. Tällä tavoin se toivoo saavansa palvelukseensa omaperäisiä, rohkeasti ja vapaasti ajattelevia persoonallisuuksia. (KEP, 138.)

Sotamarsalkka Helmuth von Moltkea siteerasi alun perin omissa muistelmissaan saksalainen tiedustelupäällikkö Reinhard Gehlen (Gehlen 1972), ja uudelleen entinen Viestikoelaitoksen päällikkö, eversti Juha Wihersaari. Lausunto sopii kumpaankin tässä kuvattuun upseeriin; he eivät läheskään aina mahtuneet perinteiseen muottiin, mutta valtavan tiedonhalunsa ajamina he myös ylittivät monet odotukset. Jotain tästä tiedonhalusta ja oma-aloitteisuudesta kertoo se, että molemmat ehtivät monivaiheisen upseerikoulutuksen lisäksi hankkia mittavasti siviilikoulutusta.

Puolustusvoimia kuvataan herkästi joustamattomana ja vanhanaikaisena organisaationa. Kuitenkin molemmat tiedustelijat – toki briljantteja yksilöitä omiensa

joukossa – muistuttavat myös virkakierron eteen tuomien tehtävien moniulotteisuudesta ja älyllisestä haastavuudesta, joka jää herkästi yksinomaan henkilökohtaisten armeijamuistojen varaan kuvansa rakentaneilta huomaamatta. Toisaalta, hierarkkisuudestaan huolimatta, tai juuri sen vuoksi, Puolustusvoimissa yhtä lailla kuin missä tahansa muussa työpaikassa juoruilla, nurkkakuntaisuudella ja henkilösuhteisiin vetoamisella on oma tilansa. Kummallakin kertojalla on näistä edustavia esimerkkejä, osa koomisia, osa varsin kitkeriä.

Toinen toistuva elementti on Puolustusvoimien ja siviiliyhteiskunnan keskustelukyvyyttömyys tai -haluttomuus. Tämä konkretisoitui erityisesti vuosina 2015–17 tiedustelulakeja laadittaessa, jolloin Kari joutui apulaistiedustelupäällikön vakanssilla toimivana valmistelijana ryöpytykseen, jota kutsui itse mutapainiksi. Osa tästä voidaan lukea normaalin sisäpoliittisen debatin piiriin kuuluvaksi, mutta erityisesti ‘massavalvonnan’ käsitteeseen liittyvä vääntö konkretisoi mielenkiintoisella tavalla juuri alussa mainitsemani diskursiivista taakkaa siitä, mitä tiedustelun koettiin olevan, ja miten toimintaa sisältä päin katsovat pyrkivät sen todellisuutta mahdollisuuksien rajoissa avaamaan.

Puolustusvoimien toiminnan näkyvästä osasta kirjoissa huomion saavat erityisesti Bosnian ja Afganistanin rauhanturvaoperaatiot. Kari palveli Bosniassa osaston päällikkönä, Liene puolestaan sekä Bosniassa Karin alaisena että Afganistanissa yhteensä kolmeen otteeseen, viimeksi monikansallisen tiedustelukeskuksen (IFC, Intelligence Fusion Center) johtavana analyytikkona. Kertojat korostavat suomalaisten, siviilikoulutukseltaan moninaisten rauhanturvaajien kykyä kohdata ja kuunnella paikallisväestöä, ja näin rakentaa sellaisia luottamuksellisia kontakteja, jotka saattavat jäädä suurvalta-armeijoilta täysin pimentoon. Molemmilla on sanansa sanottavana myös Yhdysvaltain asevoimien toiminnasta, jota he pääsivät tiivistyvän sotilasyhteistyön merkeissä seuraamaan. Toistuva huomio on se, että amerikkalaiset pyrkivät ratkaisemaan pulmat ehtymättömillä resursseilla tai sumeilemattomalla voimankäytöllä.

Amerikkalaiset on koulutettu tietyllä formaatilla, ja sitä käytetään monissa ympäristöissä. Formaatti on samankaltainen, oli uhkaympäristö mikä tahansa. (KEP, 150.)

Liene näki tiedustelukeskuksen aitiopaikaltaan amerikkalaisissa toimintatavoissa myös paljon positiivista, erityisesti joustavuuden ja innovaatioiden nopean kierrättämisen käytäntöön, jota monissa eurooppalaisissa armeijoissa ei osattu tai uskallettu. Silti perusongelma pysyi; Afganistanin tilanne kuviteltiin voitavan ‘ratkaista’ loputtomilla eritasoisilla interventioilla, vailla syvempää ymmärrystä paikallisyhteisöjen toimintatavoista. Samaan aikaan Talibanin ote maasta vahvistui jo vuoteen 2010 mennessä niin, että maahan rakennetun hallinnon romahdus odotti vain länsimaisten joukkojen vetäytymistä, kuten vuoden 2021 tapahtumat sittemmin osoittivat.

Lieneen pessimistisen analyysin taustalle voikin kuvitella itse Olavi Paavolaisen lähes sadan vuoden takaisen voihkaisun: “Minusta tuntui, että Suomessa ei yleensä oikein tajuttu, mitä maailmassa nykyisin tapahtuu” (Paavolainen 1975 [1936], 11). Kohteliasta kiinnostusta analyytikon kokemuksille ja tutkimustuloksille oli sekä Afganistanissa että

sieltä palattua, mutta osin juuri niiden sopimattomuus onnistumisen narratiiviin herätti vastahankaa. Kulttuurimatkailijasta muistuttaa myös se ominaisuus, ettei Liene pitänyt kynttiläänsä vakan alla, vaan huomautti kuin ohimennen ennustaneensa sekä arabikevään että vuoden 2015 pakolaiskriisin.

Naamiot on riisuttu

Viisi teosten julkaisujen välistä vuotta ovat olleet käännteentekeviä Suomen turvallisuuspolitiikassa ja koko puolustuskeskustelussa. Tapa puhua Venäjästä ja sen uhkaan varautumisesta on muuttunut, ja yksi tämän muutoksen tekijöistä oli Martti J. Kari.

Mielenkiintoista on, että lähes yhtenevästi Lieneen ja Karin kuvauksissa tiedustelupeli Venäjän kanssa oli pitkälle 2000-luvulle juuri sitä: ilkkurista peliä votkanjuontikilpailuineen, hunaja-ansoineen ja molemmin puolin heiteltyine pilkkakirveineen. Molemmat vaikuttavat myös muistelleen tätä vaihetta jonkinlaisella nostalgialla; vaikka kollegat rajan takana olivat kovia ja armottomia miehiä, heidän kanssaan saattoi silti rupatella vaikka saunan lauteilla. Lieneen osalta Venäjän-asia jäikin tähän, eikä Lähi-Idän ja Keski-Aasian asiantuntijaksi profiloitunut analyytikko enää puuttunut Ukrainan kriisiin muutamaa hajamainintaa enempää.

Karille Venäjä oli tiedustelijan uran varsinainen painopiste; eri tehtävissä hän seurasi hiljalleen horisonttiin keräytyviä pilviä, Venäjän armeijan nousua 90-luvun taantumasta ja uutta uhmakasta nationalismia. Hän vieraili useita kertoja Ukrainassa, ja oli tapahtumien polttopisteessä heti konfliktin alkamisesta lähtien. Avainanedoottina tässä toimii ETYJ:n tarkkailijadelegaation yritys päästä miehitetyle Krimille maaliskuussa 2014. Yritys päättyi siihen, kun Karin venäläisiksi erikoisjoukoiksi tunnistamat ‘vihreät miehet’ aseella uhaten pakottivat tarkkailijat poistumaan. Pelin aika oli ohi ja kovat piipussa. Täysimittaisen sodan alku 2022 vapautti kielenkannat ja nosti Puolustusvoimista Jyväskylän yliopistolle siirtyneen Karin siihen yhteiskunnalliseen asemaan, josta hänet parhaiten muistetaan.

Teosten loppupuolella mukaan tulee vielä yksi kaikkia kolmea kirjoittajaa yhdistävä lenkki, jonka kohdalla näkemykset myös huomionarvoisesti eroavat. Kontra-amiraali Georgij Alafuzoff oli Karin esimies Puolustusvoimain tiedustelupäällikkönä ja Lieneen esimies Euroopan unionin sotilastiedustelupäällikkönä. Juuri hänen hallussaan olleet, lähes absurdilla tavalla vuotaneet salatut tiedot toimivat puolestaan pohjana Halmisen ja kollegoiden paljastusartikkelille *Helsingin Sanomissa*. Kari – jolla toki oli mahdollisuus seurata prosessia pitempään – lausui ääneen epäilyksensä Alafuzoffin perimmäisistä motiiveista ja mahdollisista Venäjä-sympatioista. Yhtenä argumenttina toimi Alafuzoffin Krimin valtauksen jälkeen antama lausunto, joka Karin silmissä näyttäytyi Venäjän vastuun vähättelynä. Liene sen sijaan pysyi lojaalina kunnioittamalleen esimiehelle, jonka kanssa riitelykin oli kehittävää, ja huomautti kyseisestä lausunnosta monitulkintaisesti:

Amiraali kuitenkin joutui myrskyn silmään ja myös melkoisen mediahuomion kohteeksi erään haastattelunsa johdosta. En voi avata sen

taustoja, mutta toteanpa vain, että pian sen jälkeen hänet ylennettiin. Kaikki ei ole aina sitä, miltä se näyttää. (IVM, 309.)

Tämän voi toki ottaa henkilötason moninäkökulmaisuuksena, mutta samalla se palauttaa jälleen tiedusteluhistorian paradoksin: miten toiminnasta voi rakentaa analyttistä kokonaiskuvaa, jos jokaisen havainnon takana on vähintäänkin potentiaalinen salaisuus, joka saattaa muuttaa kaiken.

Kuolla kuuluu

Kummankin kirjan taustalla kulkee kirjaimellisesti kuolemanvakava vire, joka ei päästä lukijaa helpolla. Sekä Liene että Kari laativat muistelmiaan tietäen, etteivät todennäköisesti tule näkemään niiden julkaisua. Timo Liene kuoli syöpään huhtikuussa 2018, Martti J. Kari elokuussa 2023. Halminen kirjoittaa koskettavasti Karin viimeisistä hetkistä. Liene kertoo vereslihaisesti omista syöpähoidoistaan ja tappioon päättyväksi määrätyn taistelun henkisestä painosta. Itselläni lukukokemus päättyi syvään hiljaisuuteen.

Nämä pysäyttävät kuvaukset luettuaan teoksia jää pohdiskelemaan myös sen osalta, mitä jäljelle jää. Millaisen jäljen kirjoittajat ovat halunneet vaiherikkaasta elämästään jättää, miten he sen esille tuovat, ja mitä heidän valitsemistaan yksityiskohdista ja narratiiveista voi päätellä?

Kari on laatinut osuutensa anekdotaalista ja analyttistä kerrontaa yhdistellen, mediasta tutuksi tulleella hieman töksähtelevällä tyylillään. Halminen ei ole tähän puuttunut, ja hyvä niin, vaan täydentää aineistoa kokeneen, asiantuntevan ja hyvin verkostoituneen toimittajan pätevyydellä. Karin teos on vahvemmin julkisen keskustelijan testamentti, joka loppuun liitetyn artikkelin “Tiedustelu yliopistollisena oppialana — Myös Suomessa?” sanoin muistuttaa, että Suomessakin on uskaltauduttava keskustelemaan tiedustelusta, ja kouluttamaan ihmisiä siihen, ei vain Suojelupoliisin tai Puolustusvoimien suljettujen ovien takana, vaan laajemmin yhteiskunnassa ja yliopistoissa. Karin alulle panema Turvallisuus ja strateginen analyysi -maisteriohjelma Jyväskylän yliopistossa onkin tämän vaatimuksen perintö.

Lienen teksti taas edustaa anteeksipyytelemätöntä, kompromissitonta, henkilökohtaisuudessaan hengästyttävää kerrontaa. Eräiden yksityiselämää koskevien mainintojen kohdalla lukijan tekee mieli kysyä, onko tämä informaatio tarpeellista, mutta samalla se vahvistaa muistelijan itseään säästelemätöntä asennetta. Liene ei ollut Karin kaltainen julkisuuden henkilö, ja ehkä juuri siksi pystyi kirjoittamaan ilman tarvetta opettaa ketään tai jättää erityisemmin jälkimainetta, vaan kirjoitusta on ohjannut yksinomaan hänen oma intressinsä kertoa se, mikä kerrottava on.

‘Myytin murtaminen’ on retorinen stereotyyppi, jota tavataan käyttää muiden muassa tämänkaltaisista teoksista puhuttaessa. Murtivatko Liene, Kari ja Halminen myyttejä sotilastiedustelusta? Kyllä, he inhimillistivät ja arkipäiväistivät sitä, antoivat sille omat ja muutamien muiden kasvot ja nimet. He tekivät tärkeitä avauksia purkaessaan yllä mainitsemaani diskursiivista painolastia, demystifoidessaan tiedustelua toimintana ja ammattina. Operatiivisen tiedon verhon taakse jää yhä (hyvästä syystä) paljon sellaista, jota ilman ei tiedustelun arvoa, onnistumisia tai epäonnistumisia voi ulkopuolinen todella analysoida ennen kun vuosikymmenten kuluttua. Silti salausaikojen

umpeutumisen ohella keskusteluyhteys siviiliyhteiskunnan ja tiedustelun välillä on rakennettava entistä syvemmin myös historian tutkimuksen tasolla.

FT Ville Häkkinen työskentelee historian oppiaineen yliopistonopettajana Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella.

Kirjallisuus

Gehlen, Reinhard. 1972. *Vuosisadan vakooja*. Kääntänyt Taisto Nieminen. Helsinki: Kirjayhtymä.

Halminen, Laura & Tuomo Pietiläinen. 2017. Suomen salaisin paikka. *Helsingin Sanomat*, julkaistu 16.12.2017.

Lehtonen, Lauri, Timo Liene & Ohto Manninen. 2016. *Sanomansieppaajia ja koodinmurtajia. Suomen radiotiedustelu sodassa*. Jyväskylä: Docendo.

Mononen, Toni. 2023. *Saadun tiedon muokkaajat. Päämajan tiedustelutoimisto viholliskuvan muodostajana 1939–1944*. Väitöskirja, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-3323-7>

Paavolainen, Olavi. 1975 [1936]. *Kolmannen valtakunnan vieraana*. Helsinki: Otava.

Panschin, Vladimir. 2018. *Diletantteja vai taitajia. Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*. Väitöskirja, Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-3007-6>

Porvali, Mikko. 2021. *Kohti itää. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1941*. Jyväskylä: Atena.

Porvali, Mikko. 2022. *Syvärin takana. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1941–43*. Jyväskylä: Atena.

Porvali, Mikko. 2024. *Viimeiseen asti. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1943–44*. Jyväskylä: Atena.

Suominen, Pertti. 2012. *Armeijan silmänä ja korvana. Tiedustelupäällikkö Raimo Heiskanen*. Helsinki: Otava.